

HAJNAL ISTVÁN: ÁRPÁD-KORI OKLEVÉLÍRÁSOK ÉS A FRANCIA EGYETEMEK
(1920)

Hajnal István 1919. december 31-ig volt alkalmazottja a bécsi Theresianumnak. Mivel a volt közözügyi hivatalok tisztviselői kara teljes bizonytalanságba került, hazaigyekszik. Volt kedves professzora, atyai mentora, Fejérpataky László siet segítségére: 1919 őszétől az igazgatása alatt álló Nemzeti Múzeumhoz nevezi ki „helyettes tanár”-nak, majd az Országos Levéltár kötelékébe kerül. Beadja habilitációs munkának a Bécsben készített Írástörténet az írásbeliség felújulása korában c. monográfiáját. Domanovszkynál vagy Fejérpatakynál habilitálhatja magántanárrá. Ekkor kapja a váratlan megbízást: 1920 augusztusától mint „volt bécsi” „közözügyis” tisztviselőt a Történelmi Társulat „bécsi különítményéhez” nevezik ki, s a tudománypolitika új vállalkozásában az Iratok Magyarország újabbkori történetéhez c. sorozatban kell elkészítenie a Kossuth-emigráció történetét. Természetesen őt – mint a Bevezető tanulmányban mondtuk – elsősorban a paleográfia érdekli. Disszertációjából kivonatot készít és ezt olvassa fel 1920. november 2-án az Akadémia II. (történelmi) osztályának felolvasó ülésén.

Az itt közölt előadás szövege munkabeszámoló a bécsi évek kutatásairól, és egy kérdésre összpontosít: a kelet- és nyugat-európai írásbeliség azonosságára. Bécsi tartózkodásának első hónapjában tervez is egy német nyelvű dolgozatot közzétenni (feltehetően a jelenlegi szöveggel azonos gondolatmenetben). „Célja lett volna az én új felfogásomat bizonyítani, hogy a nyugati s a keleti okleveles gyakorlat között nincs időbeli különbség, a kelet a nyugat tanítványa, s az írók Európa első egyetemét végzett intelligenciái voltak, akik Franciaországban tanultak.” Noha már a Kossuth-emigráció törökországi éveiből származó aktáival ismerkedik, felolvasó ülésének és habilitációjának témája tartja lázban. „Én azt hiszem, hogy az az írástörténelmi dolgozat, amit irtam, életem legnagyobb horderejű munkája volt... nem hiszem, hogy akadna téma, mely ilyen, szerintem meglepő eredményeket hozna. Az első pillanattól kezdve, amikor a dolog lényege világos lett előttem, meg voltam győződve róla, hogy az elvek, amiket levezettem belőlük, valamikor át fogják alakítani a diplomatika egész rendszerét, és a művelődéstörténet és jogtörténet terén egészen új szempontokat nyújtanak majd.” (Hajnal István–Domanovszky Sándor 1920. IX. 27. MTAKK) A habilitáció megtörténik. Klebelsberg, aki tisztában van kedvenc történészeinek „áldozatvállalásával” – hogy ugyanis az álláshiány miatt kényszerülnek középkori kutatásaikat odahagyni – megindít egy kismonográfia-sorozatot, jórészt Esterházy herceg és a tudománypártoló arisztokrácia és a nagytőke pénzére alapozódó Budavári Tudományos Társaság füzeteiként. Első kötete 1920 őszén nyomdába kerül Hajnal egyetemi tanári habilitációs munkája, az Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. (Bp. 1921)

Az 1920. novemberi felolvasó ülésen – ahol az itt közölt szöveg elhangzik előadásként – Tagányi Károly elnököl. Hajnal pályakezdése óta közel áll hozzá. Tagányi hagyatékában Hajnal minden dolgozata megtalálható, a dolgozatok margóin alapos megjegyzések, amelyeket feltehetően a szóbeli megbeszélések alkalmával készítette az Országos Levéltár, a maga korában legendisztikusan nagy tudású gazdaság- és társadalomtörténelmi kutatója. Tagányi most, 1920 novemberében – a trianoni békeszerződés aláírása utáni hónapokban vagyunk – elnöki, bevezető beszédében az előadásból azt emeli ki, amely bizonyítja a jelenlegi helyzetünkben aktuális mondanivalót, miszerint Magyarország mindig is a keresztény Európa szerves része volt, s hogy fejlődése együtt mozgott a nyugati részekével.

Hajnal e felolvasó ülés után több mint egy évtizedig nem tud időt szakítani írástörténelmi kutatásaira. Pályája is elsodorja a paleográfiától, a segédtudományoktól. Legközelebb már mint az újkori egyetemes történet tanára fordul e fiatalkori témaválasztáshoz. Hajnal történelmitörő

gondolkodásában élete végéig nyomonkísérhető Tagányi törekvése: a forrásaink által ránk hagyományozott jogviszonyok mögött a társadalom napi életét kell rekonstruálni. Az elméleteket, sőt a következtetéseket is csak az egyedi eseményeket ránk hagyományozó elsődleges forrásokból lehet levonni.

Az európai összehasonlítás kedvéért megjegyezzük, hogy Hajnal ezen előadásával egyazon évben jelent meg Németországban a századforduló paleográfiai irodalmának klasszikusától, L. Traubetól egy összegző kézikönyv. (L. Traube: Vorlesungen und Abhandlungen. 1–3. Kleine Schriften. Hrgg. von S. Brandt. München 1920.) A kézikönyv áttekinti a paleográfia egész újkori történetét, majd tárgyalja az európai írásgyakorlatokat, természetesen a Hajnal által itt bírált felfogásban.

Glatz Ferenc

*

Ma már a nyomtatott és írott betűk hordoznak minden szellemi értéket, amelyet az emberiség az idők folyamán felszínre hozott, és segítségükkel él és fejlődik tovább a mi művelt társadalmunk. Valamikor azonban, a könyvnyomtatás feltalálása előtt pár száz esztendővel volt egy korszak, amikor csak igen szerény szerepet játszott az írás Európában. Oly keveset írtak még, és annyira nehézkes és kezdetleges volt az írás, hogy az egyes emlékeken fennmaradt írások betűformái és a tollforgatás módjának változásai sokat elárulnak írójuk naiv munkájáról, az írás sorsáról s arról, hogy milyen volt és mint változott rendeltetése akkoriban az emberek szemében. Ez a kor a paleográfia igazi kora, s az ilyen következtetésekből áll a paleográfia valódi feladata; amíg csupán a formáknak és az adatoknak egyszerű megállapításával elégszik meg, addig nem tudja megtörni az összegyűjtött hatalmas anyagának némaságát.

E formáknak fejlődése és az írásbeliség terjedése a XII. és XIII. század folyamán Európaszerte, tehát nálunk Magyar (őz) középkori századok csendes mozdulatlanságához viszonyítva példátlan mozgékonyssággal és hatalmas arányokban indult meg. Kezdő lépései voltak ezek annak a világtörténelmi jelentőségű folyamatnak, amely a XIII. század végén iskolareformokat vont maga után, amely a XIV. században papiros használatát terjesztette el az addig használt bőrhártya helyett, s papiros malmokat létesített a legkeletibb Európában is, s amely végül a könyvnyomtatás feltalálására vezetett s általa az egész világ szellemi műveltségének átalakulásához.

A midőn a bécsi levéltárakban alkalmam volt e két évszázad osztrák írásainak hosszabb ideig tartó beható vizsgálatára, az a föltevés vezetett, hogy a formáknak és a gyakorlatnak változásai a magyar írásokkal összevetve érdekes képet fognak majd arról adni, mint terjedt az írásnak ez a felújulása és mint terjednek a fejlődésnek egyes fokozatai a nyugatibb vidékről a keletibb Magyarországra, mely önálló állami létével, műveltsége és nyelve idegen voltával oly élesen el volt választva a középkori Ausztriától. Egy bizonyos idő múlva kitűnt, hogy a fejlődés terjedésében a két ország határánál semmiféle zökkenőre sem lehet akadni. Messzibb területeket kellett tehát átfogni, s vizsgálat alá venni az írásnak ezt a fejlődő korát Német-, Francia- és Olaszországban, s összehasonlításuk révén keresni a mozgalom kiindulását és terjedésének módját. A középkori Európa keleti szélének levéltáraiban dolgozva sokkal szélsőségesebb arányokban tűnhettek elének a különbségek és egyezések, amelyek a nyugati s déli országok írásemlékeivel összevetve mutatkoztak, mintha a központi fekvésű német írásemlékek állottak volna rendelkezésünkre. Az összehasonlítások eredményeképpen tehát olyan új szempontok merültek fel, amelyek az írásbeliség európai felújulásának természetes magyarázatánál

jelentkeznek. Ezeket az eredményeket a Tekintetes Akadémia kitüntető engedélyével röviden összefoglalva a következőkben bátorodom előadni.

*

Korszakunk kezdetén már feledésbe mentek a régi gyors, gyakorlati írások, amelyek a rómaiaknál a mindennapi élet használatában állottak. Ha a déli országokban még szerepelnek is, nem voltak már élő írások, hanem a közjegyzők szakírásai, amelyeknek a laikusok előtt érthetetlen figurái tartalmuknak, az oklevélbe foglalt jogi ügyleteknek titokzatos tekintélyét növelték. Különben pedig mint közönségesebben ismert írás, azok a formák voltak egész Európában elterjedőben, amelyeknek eredetét Nagy Károly udvarához szokták fűzni. E formák alapjában véve ugyanazok, mint amelyeket a mi mai nyomtatott írásunk használ. Ez a karolingi írás a papság írása volt elsősorban, és tán legelsőrendűbb célja az volt, hogy olvasható szertartáskönyvek készüljenek az istentisztelet s a vallásos gyakorlatok számára. Nagy, vaskos betűk fejlődtek hát ki, amelyeket több tollvonással, aprólékos részecskékből illesztettek össze. Olvasásra jó volt ez az írás, de még igen nehézkes ahhoz, hogy a mindennapi életnek és a gondolatnak fürge kísérője legyen.

Egy kihalóban levő írás volt tehát Európában a középkor derekán, már csak az ősrómai területekre szorítkozva, és egy fiatal, fejletlen írás, amelyet a papok tanultak minden keresztény országban, tehát Magyarországon is, anélkül, hogy messzemenő gyakorlati használatra szánták volna. Az egyházi iskolákban az olvasás tanítása állott előtérben, hogy a papok a szertartáskönyveket használni tudják, írástanításra csak évek után, néha sohasem került sor. Az írói munkásság különös, kegyes szenvedély számba ment, s majdnem kizárólag könyvek másolására szorítkozott. Ez időben Európában a törvénykezés, a közigazgatás mind írás nélkül intézte ügyeit; gyakorlati célú iratok, gazdasági könyvek, városok jegyzőkönyvei mind csak a következő századokban jöttek szokásba.

S miután a középkor első felében az írás a szent és tudós könyveket másoló barátok celláiba zárkózott, a XII. és XIII. század egyszerre két kézzel szórja elének a gyakorlati célú iratok tömegét. A reánk maradt emlékek száma százszoros arányban növekszik. A nemes úr s a városi polgár siet oklevélbe foglaltatni jogait; a bíróságok, az országos hatóságok ügyvitelében mind nélkülözhetetlenebbé válik az írás. Mindenütt írók és jegyzők forgolódását látjuk. A merev, vastag könyvbetűk fokról fokra megelevenednek, megindulnak fejlődésükben a folyóírás felé; szinte minden évtizedben új segítő elemek, vonalkák, hajlékony formák tűnnek fel, amelyek a toll akadálytalan futását megkönnyítik és az írások képét megváltoztatják.

Vajon mi lehetett ennek a hirtelen átalakulásnak az oka? Azt szokás mondani, hogy a jogi s gazdasági élet és az állami közigazgatás bonyolódottá kezdett válni, s ezért kellett az írás. Ez kétségtelen; de tekintve az írásbeliség átmenet nélküli, gyors fellendülését, a tételt másrésről tán fordítva is fel lehet állítani: tán éppen azért indulhatott pontosabb és összefüggőbb fejlődésnek a jog, a közigazgatás és az állami élet, mert az írásbeliség hirtelen elterjedt s e fejlődésnek mindennapi segítőeszközzé vált. gy látszik, hirtelen nagy számban nevelkedtek magasabb képzettségű és írni tudó férfiak, akik széjjelhordták a folyóírás ismeretét és megtanították az embereket, hogy mi mindenre is lehet azt használni.

Nagyobb szabású, önálló eseménynek kell tehát a fellendülés mögött rejtőznie, amelyet önmagában kell vizsgálat alá vennünk, s nem szabad általánosító föltevésekkel megmagyaráznunk. A XII. és XIII. század írásbeliségének, az írásformák fejlődésének és az írók szerepének vizsgálata deríthet csak fényt ennek a nagy átalakulásnak az okaira.

Még ebben a korban, a XII. és XIII. században sem volt az írni tudás az általános műveltségnek elengedhetetlen követelménye. A legnevesebb német költők nem tudtak írni és még a papoknak jó része sem. A legtöbben éppen hogy csak nehézkesen egymás mellé rakták betűiket még az előkelő papok közül is, mint azt a fennmaradt névalírások bizonyítják. Így volt ez kisebb-nagyobb arányokban Franciaországban, Németországban és Magyarországon is. Költői művek, tudós könyvek másolatai, kolostorok, egyházak főljegyzései mind többé-kevésbé fejletlen technikájú írással maradtak reánk. Egy fajtája van csak az írott emlékeknek, mely mindig elsőnek használja az írásfejlődés legmodernebb vívmányait, amelynek írásai vezetnek az egész írásfejlődést, s amelynek készítői között vannak a leggyakorlottabb, legiskolázottabb írók, s ezek az emlékek az oklevélírások. Messze fölülmúlják ezek az írások a többieket, és az egyszerű pap, aki csak a kolostori iskola s a zsoldároskönyveknek nehézkes betűit ismerte, bámulva nézhetette oklevélírói társát, aki oly fürgén kezelte a tollat és olyan hajlékony formákat, segítő vonalkákat és egymáshoz idomuló betűket használt, amilyenekre őt az ő iskolájában sohasem tanították.

Az oklevélírások tehát nem az általános írásgyakorlatból nőttek ki, hanem messze elkülönülnek tőle, és e korszakban még nem szabad bennük egyszerűen csak díszírásokat néznünk. K voltak, és írók a fellendülő írásfejlődés vezetői. Minél messzebb megyünk Keletre, annál magasabban boltozódik az írásbeliségnek az okleveleken szemlélhető képe az általános írásbeliség felett. A budapesti és bécsi levéltárak e korból való pár ezer írása jórészt művészien gyakorlott kezek munkája. Ezeket az írásokat nem utánzással, rövid próbálgatással, hanem hosszú évek fegyelmezésével lehetett csak elsajátítani. A későbbi századok írásai kuszábbak, több bennük az egyéni szeszély; a XII. és XIII. században még folyton érik és fejlődik az írás, de még minden egy igen alapos iskolázás hatása alatt áll. A tollforgatás egyre feltűnő modern fogásait és a formáknak kezelhetőbb módosulásait következetesen, de nem szabad szeszéllyel használják a gyors, röptiben kiállított apró okleveleken sem. Olyan a folyóírás, mint valamely új találmány, amelyet csak kevesen s csak a különösen képzettek tudnak használni, s még azok sem bánnak szabadon vele.

Az Árpád-kori oklevelek írói tehát a szokásos iskolákon felülemelkedő, igen hosszú és fegyelmezett oktatásban részesültek valahol. Erre mutat az a körülmény is, hogy az oklevelek írása és tisztázása akkoriban még egyáltalán nem volt alárendelt foglalkozás. A legutóbbi évtizedek írásösszehasonlító kutatásai révén most már bizonyossá vált, hogy még a legforgalmasabb oklevéladó fórumnál – kivéve a pápai kancelláriát – sem voltak külön fogalmazók és külön alárendelt másoló személyzet. Amilyen fontos volt az oklevélbe foglalt ügynek pontos és jogilag helyes megfogalmazása, éppen olyan előkelő dolog volt és éppenúgy különös képzettségre mutatott, ha valaki azt modern, szépen folyó sorokban tudta írásba foglalni. A folyóírás ismerete együtt járt a tökéletes latin tudással és a magasabb jogi képzettséggel, s nem volt még az általános oktatás tárgya. Püspökök, prépostok, királyok tanácsadói, városok előkelő jegyzői hagyták ránk ily módon az okleveleken kézírásukat.

Az oklevélírásoknak ez a különös, előkelő szerepe az első eredmény, amelyet a XII. és XIII. század írásainak külső formáiból levonhatunk.

Ha már most a formák összehasonlításával azoknak eredetét, a központokat keressük, ahol kifejlődtek s ahol őket tanították, azt találjuk, hogy sem az egyes nevezetesebb magyar vagy osztrák iskolák, sem a híresebb egyházak, sem pedig a hatalmasabb főúri vagy a magyar királyi és az osztrák hercegi udvarok környékén nincsen nyoma az önálló írásfejlődésnek. Egyes jelentéktelen, gyorsan múló sajtóságokon kívül sehol sem alakul ki az írásnak külön karaktere, mint például a középkor első felében Olaszországban, ahol különböző írásvidékeket lehetett elkülöníteni. Amidőn azonban Dél-Tirolban az olasz nyelvhatásra érünk, hirtelen átmenettel egy

egészen idegen írásterületen találjuk magunkat, amely az írás anyagában, formáiban, a tollnak rendetlen, természetesebb kezelésében elüt a mienktől. Nyugat felé azonban, Németországnak, és még tovább Franciaországnak, folytatódik a magyar és osztrák területek írásfajtája.

S ezen a francia–német–magyar írásterületen igazán nagy az egyöntetőség. Térképét nem tarkítják foltok, melyek arra vallanának, hogy egyes helyeken vagy egyes vidékeken az írásfejlődés lényegében önálló lett volna. Egyes nevezetesebb központokban, mint például a magyar király udvarában, számos író működik ugyan, de mindegyik író kész, önálló művész, aki a messzi európai, a legújabb formákat használja, és semmi jele sincs annak, hogy az írása otthon alakult volna ki, környezetének hatása alatt.

S ha ezeknek a romlatlanul, mindenütt tökéletes pontossággal fellépő formák, divatok terjedési idejének megállapítása céljából a magyar okleveleket összevetjük a franciákkal, arra az eredményre jutunk, hogy az egyes újításoknak hullámai mintegy egyszerre öntenék el Európának ezt a törzsét. Ha Esztergomban vagy Salzburgban egy-egy jellegzetes forma vagy díszítés kerül elénk, amit eleinte az író egyéni leleményének tudnánk be, e formáknak hű mása ugyanazokból az évekből valami messze francia vagy belga oklevélen tűnik elénk.

Az összehasonlítás érdekében igyekeztünk megállapítani a francia írásfejlődés egyes fázisainak lényegét, és ezek alapján a két évszázadot apróbb korszakokra osztottuk. E korszakoknak a magyar írások alig valami kevés időbeli eltolódással lényegében azonos mását adják. A jellemző sajátságok körülbelül egy időben és nem valami hosszú vándorlástól eltorzítva, hanem épp hűséggel élük virágjukat Franciaországban is, nálunk is, és egy időben múlják divatjukat. Wattenbach és Giry nyomán ez ideig 50–100 évet volt szokás az írásterjedés idejéül emlegetni, s kétségtelen is, hogy vannak szempontok, amelyeket tekintve a magyar írások, ha nem is ilyen nagy idővel, de különböznek a franciáktól. E különbségek azonban csupán arra mutatnak, hogy a francia író mégiscsak gyakrabban használta tollát, mint a magyar, s általánosabb, közönségesebb írásbeliség közepette élt. A magyar író kezevonása iskolászerűbb, a franciáé szabadabb. Voltak a francia gyakorlatnak olyan sajátságai, amelyeket az írásokat közvetítő iskola nem tanított meg a keleti íróval. Máskülönben azonban ez az egész írásterület úgy tűnik fel előttünk, mintha jó írói egy közös, nagy iskolából széledtek volna el mindenfelé, és vették volna kezükbe messzi hazájukban az írásfejlődés vezetését.

Az a kérdés tehát, kik voltak az oklevelek írói, és melyik volt a nagyszabású iskola, amely azokat ezen írásterület számára nevelte.

A diplomatika modern eszközei, különösen pedig az írás-összehasonlítások mind nagyobb számban hozzák napvilágra az oklevélírókat középkori rejtettségükből. Nem hivatalnokok voltak azok, akik ekkor az okleveleket írták, nem pedig közjegyzők, mint Olaszországban, akik az egyes városokban letelepedve a közönség rendelkezésére bocsájtották munkájukat. Ez a kor volt a lovagi költészetet kedvelő, francia formákra berendezkedett udvari életnek fénykora. Előkelő, finomult légkört igyekezett meghonosítani udvarában minden fejedelem és főúr, amely a ruhák divatjában, a mindennapi élet szokásaiban, ünnepeiben, mulatságaiban, költészetében teljesen francia hatás alatt állott. Ennek a művelt körnek, ahova törekedett akkor minden nemes úr és lovag, voltak jellemző alakjai az udvari papok, és ezek az udvari papok voltak az oklevelek írói. Vallásos célokra minden udvar külön szerzeteseket tartott; az udvari papok szerepe sokkal világiasabb volt. Részt vettek a fejedelem tanácsában, és a magyar urak egy ízben felháborodva tiltakoztak túlságos befolyásuk ellen, amelyre királyuknál szert tettek. K voltak a kor diplomatái. Követségbe mentek Rómába, a császárhoz, a szomszéd uralkodóhoz és néha más messzi országokba is. Közülük kerültek ki a kor történetírói. Műveltségükkel szórakoztatták fényes környezetüket, és a francia király több udvari papjától maradtak fenn pajkos munkák, amelyeket

ők később öreg püspök korukban szánva-bánva emlegettek. Ha nagy pártfogóik kegyét megnyerték, fényes egyházi pályafutásra lehetett reményük.

Szokatlan, európai műveltségű egyházi férfiak voltak tehát az oklevélírói udvari papok, és Európa-szerte hasonló szerepük és műveltségük, éppenúgy, mint írásuk, a francia iskolák felé irányítja figyelmünket.

Ez a kor, a XII. és XIII. század az egyetemek gyors kialakulásának a kora. Európa hamarosan visszhangzott az egyetemekre vonuló vándordiákok dalától. Az olasz egyetemek világias, polgári szervezetükkel, amely a teológia tanítását teljesen mellőzte, s elvont római jogi tanulmányaival nem lehettek az udvari papok nevelői. Sokat említik ugyan az egykorú források az olasz egyetemeket, de inkább csak mint magas, tudós tekintélyeket, tanulóik inkább a déli vidékek ifjúságából kerültek ki, akik a közjegyzői pályára készültek. Az olasz írások s az okleveles gyakorlat az Alpeseiken innen uralkodó szokásoktól annyira különböztek, hogy a mi íróink semmi esetre sem tanulhatták ottan tudományukat.

A francia egyetemek, és legelsősorban Párizs voltak az igazi népszerű egyetemek nálunk. A vándordiákok dalai francia idézetekkel vannak tele. A pápa szavai szerint Párizsból, mint a paradicsomból árad szét minden boldogsága a tudománynak, és a világ minden szögletébe elszélednek tanítványai. A pápai rendeletek, amelyek a papság egyetemi tanulását illetik, a francia egyetemekre vonatkoztathatóak. A magyar oklevelek – Melich János megállapításai szerint – franciásan írják a keresztnéveket, és több közkeletű magyar szó e korból való francia jövevény. A veszprémi főiskola Párizst emlegeti mintájául, mint ahogyan Németország minden újonnan alakuló egyeteme hű mása volt a párizsinak. Ha egyes említéseken kívül nem is maradtak egyenes felsorolások a francia egyetemeken megfordult papokról, a két század igen sok nevezetesebb papjáról tudjuk, hogy Párizsban tanult. Franciaországban ekkor már minden előkelőbb egyházi férfiú egyetemet végzett, s a pápai rendeletek már Magyarországon is előírták azt, hogy az egyházmegyék székhelyén egyetemi fokot elért papokat alkalmazzanak.

A párizsi egyetemnek eddig, mint a többinek is, jobbára csak tudományos jelentőséget tulajdonítottunk. Óriási diáktelep volt az; hallgatói klerikusok voltak, akiknek száma valószínűleg meghaladta a tízezret. E klerikusok kilenczted része a szabad művészetek fakultását hallgatta, amelynek három-négyszáz tanítómestere volt egyszerre, akik a város különböző házaiban bérelt helyiségekben gyűjtötték maguk köré tanítványaikat. Nem elméleti iskolázás folyt ezekben az iskolákban; az ifjak tanítását kemény fegyelemmel, melyből a botbüntetés sem hiányzott, az írás-olvasáson kezdték, és a végső cél a gyakorlati jogi képzettség elsajátítása volt, amelyet a grammatika befejezése után retorika néven tanítottak. Vitatkozásra tanították a hallgatókat, és, mint az egykorú trubadúr verse mondja, arra, hogy miként viselkedjenek és adjanak majd tanácsot a fejedelmek és bárók udvarában. Udvari papokat nevelt hát a szabad művészetek fakultása, s a klerikusokat nem a tudós hírnév vonzotta Párizsba, hanem az érvényesülésnek és a szép jövőnek új, addig nem ismert lehetősége. A retorika egyik fő tárgya volt az oklevél szerkesztésének s az oklevél írásának tudománya. Ezekben az években tanulták tehát az udvari papok írásukat, amelyek oly finom újszerűséggel tűnnek fel a magyar királyok udvarában.

Évenként száz meg száz kész, fiatal mestert bocsájtott ki kebeléből ez a fakultás. A mesteri vizsga valósággal próbája volt annak, hogy az ifjú előkelő környezetben megállja-e helyét, s főurak, főpapok ilyen vizsgák alkalmával szemeltek ki maguknak udvari papokat. E papok azután ifjan, 21–22 éves korukban megszerezve a mesteri címet, elmentek hazájuk előkelőbb udvaraiba, ahonnan aztán később uruk pártfogásával egyes vidéki egyházak jobb javadalmaiban helyezkedtek el. Innen van az, hogy Magyarországon az új írások java része előbb

a királyi udvarban szerepel, és onnan terjed széjjel pár év múlva a vidéki káptalanokhoz. A magister cím, amelyet rendszeresen csak a párizsi egyetemen adományoztak, ily módon ez egyetem kialakulásával s a cím rendszeresítésével egyenlő lépésben terjedt el Franciaországban is, Magyarországon is a papság körében.

Ez az egyetem, amelyen tízezreket tanítottak az írásra, ahol az előadásokat tollba mondták, ahol a világnak legnagyobb tankönyvírói ipara volt, s amely egyszerre nyolcvan-kilencven hites tankönyvkereskedőt foglalkoztatott, messze túlhaladta írásbeliségével Európa többi vidékeit, melyeknek legjobb íróhelyei, az ősrégi kolostorok is alig számláltak két-háromszáz kötetnél több könyvet könyvtárjukban. Messze el kellett volna maradnia a magyar írások fejlődésének a franciák mögött, ha a magyar íróknak java része nem egyenesen Párizsból hozta volna tudományát. A francia-közép-európai írásterület tulajdonképpen a párizsi egyetem nevelő hatásának területét jelenti. Az angol és spanyol egyetemek ebben a korban szintén rányomták bélyegüket annak a területnek írásformáira, amelyen tanítványaik szétoszlottak. A XII. és XIII. század nagy írás-föllendülésében tehát döntő szerepet kell tulajdonítanunk a párizsi egyetemnek.

Idővel, a XIII. század vége felé azután a messzi országok iskolái is arra törekedtek, hogy olyan gyakorlati képzettséget nyújtsanak, mint amiért Párizsba vándoroltak a klerikusok. A párizsi egyetem növendékei megismertették mindenfelé a tudományos képzettségnek gyakorlati előnyeit. Forrongó iskolareform keletkezett Európa-szerte. Új egyetemek alakultak Németországban és Ausztriában, amelyek teljesen a párizsi egyetemet követték szervezetükben. Az írásoknak típusa ez iskolák révén általánosabb, elmosódottabb lett, a divatok és formák már kisebb zökkenésekkel váltogatták egymást, és így az írások összehasonlítására a XIV. században már kevesebb támaszpont kínálkozik, mint az előző századokban.

Ezekben bátorkodtam előadni megfigyeléseimet. E felolvasás kereteibe nem illeszthetem bele az írás fejlődésének részletesebb rajzolását és a keleti s nyugati írásokat, mert hiszen itt nem egy-két döntő bizonyítékról lenne szó, hanem a két évszázados gyakorlatot képviselő írások százairól.

Ha majd pár ezer magyar és osztrák oklevélnek fényképével a francia levéltárakban összehasonlító munkálatokat lehet végezni és az írásfejlődés részleteit aprólékosan kidolgozni, körülbelül meg lehet majd határozni, hogy milyen arányban kaptuk onnan íróinkat, és milyen arányban hazai oktatás útján. Segítségül kellene természetesen vennünk a formulák és a szerkesztés egyéb sajátosságainak egybevetését is, amelyekről különben már futólagos összehasonlításokkal is megállapíthatunk annyit, hogy a francia oklevél-szerkezetek és formulák meglepően hasonlítanak a magyarokra és osztrákokra. Az egész okleveles gyakorlat egy magasabb nemzetközi műveltség jegyében áll. Az Árpád-kor oklevélírási finom, művészi külsejűekkel ennek a műveltségnek emlékei. A papok, akik ezeket az okleveleket írták, az egyetemek által megindított szellemi mozgalomnak képviselői, s előkelő szerepükkel, amelyet a magyar közéletben játszottak, nagymértékben járultak ahhoz, hogy Magyarország Európával oly korán egy egységes szellemi közösségbe olvadt össze.

Kéziratos tisztázat. MTAKK. MS 5389/1.

Megjelent: Hajnal István: Technika, művelődés. Tanulmányok. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és az összekötő szöveget írta Glatz Ferenc.) Budapest, 1993. 3–13. p.